

STRESZCZENIE

Celem pracy jest realizacja dwóch podstawowych zadań badawczych, które odpowiednio dotyczą: (1) charakterystyki rozprawy sądowej jako zdarzenia komunikacyjnego oraz (2) udziału w rozprawie nieprofesjonalnych uczestników postępowania sądowego. Realizacja tego celu wymaga natomiast udzielenia odpowiedzi na dwa podstawowe pytania:

- 1) *Jakie cechy, w ujęciu modelowym, ma rozprawa sądowa jako zdarzenie komunikacyjne?;*
- 2) *Jak w ramach zdarzenia komunikacyjnego, jakim jest rozprawa sądowa, odnajduje się nieprofesjonalny uczestnik postępowania sądowego i jaką rolę odgrywa w tym procesie przewodniczący składu sądu?*

Asumptem do podjęcia badań nad procesem komunikacji zachodzącym w ramach rozprawy sądowej stały się, przynajmniej w pewnym zakresie, stanowiska prezentowane zarówno w środowisku prawniczym, jak i poza nim, zgodnie z którymi proces komunikacji w ramach postępowania sądowego (w tym w ramach rozprawy sądowej) jest procesem sformalizowanym, skomplikowanym, determinującym powstawanie barier komunikacyjnych, mogących mieć wpływ na rzeczywisty dostęp do sądu osób o niewielkiej znajomości specyfiki tego typu komunikacji. Nie bez znaczenia był też fakt, że w Polsce coraz częściej wyrażane jest przekonanie o konieczności dążenia do uproszczenia języka jako środka komunikacji, w tym, w sferze, którą można by nazwać „administracyjno-prawną”.

Co w tym kontekście szczególnie istotne, do tej pory opublikowano dwie monografie w całości poświęcone procesowi komunikacji w ramach rozprawy sądowej (będącej elementem postępowania przed polskim sądem), z których obie są przedmiotowo ograniczone do rozprawy karnej. Żadna z nich nie daje przy tym odpowiedzi na stawiane w rozprawie doktorskiej pytania.

W trakcie pracy nad dysertacją zostały wykorzystane zarówno metody empiryczne, jak i analityczne. Podstawową metodą badawczą (empiryczną) była obserwacja uczestnicząca prowadzona w warunkach naturalnych. Natomiast do analizy przedmiotu badań zostały wykorzystane koncepcje teoretyczne opracowane na gruncie różnych dziedzin nauki, m.in. nauki

o komunikacji, językoznawstwa, prawoznawstwa (w tym socjologii prawa) czy filozofii języka. Koncepcje te były przy tym traktowane jako komplementarne.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów.

1. Zagadnienia, o których była mowa powyżej, tj. cel pracy i podstawowe zadania badawcze, przyczyny zainteresowania przedmiotem badań, podstawowe założenia organizujące proces badawczy i uzasadniające sposób doboru koncepcji teoretycznych, zostały omówione w rozdziale pierwszym.

2. Przegląd dotychczasowych badań procesu komunikacji na sali rozpraw, który został zaprezentowany w rozdziale drugim, obejmował zarówno prace polskie, jak i zagraniczne.

3. Metodologia badań empirycznych prowadzonych na potrzeby pracy doktorskiej, która została omówiona w rozdziale trzecim, dotyczyła przede wszystkim sposobu doboru próby badawczej. W ramach badań empirycznych podstawową metodą badawczą stanowiła obserwacja uczestnicząca posiedzeń sądu wyznaczonych w celu przeprowadzenia rozprawy. Materiał badawczy obejmuje zapis 250 takich posiedzeń. Posiedzenia rejestrowane były przy pomocy dyktafonu, zaś te, w stosunku do których nie uzyskano zgody na nagrywanie, przy pomocy pisemnego opisu prowadzonego zgodnie z uprzednio przygotowanym wzorem. Materiał w postaci zarejestrowanego dźwięku obejmuje niemalże 160 godzin nagrań. Obserwowane i rejestrowane posiedzenia odbywały się w trzech szczecińskich sądach powszechnych (Sądzie Okręgowym w Szczecinie, Sądzie Rejonowym Szczecin-Prawobrzeże i Zachód oraz Sądzie Rejonowym Szczecin-Centrum), w ramach postępowań sądowych prowadzonych w pierwszej instancji. Zainteresowaniem zostały objęte następujące odmiany spraw sądowych: (1) sprawy cywilne (rozpoznawane w trybie procesowym i nieprocesowym); (2) sprawy gospodarcze; (3) sprawy z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych; (4) sprawy rozpoznawane przez sąd rodzinny; (5) sprawy karne i karnoskarbowe; (6) sprawy wykroczeniowe. Rozkład procentowy obserwowanych spraw poszczególnych odmian (karnych, cywilnych, gospodarczych itd.) jest taki sam jak ten, który został ujawniony w sprawozdaniach sądowych za rok poprzedzający rozpoczęcie obserwacji. Obserwacja była prowadzona w okresie od czerwca 2014 r. do czerwca 2015 r. osobiście przez autorkę dysertacji.

4. Przedstawiona w rozdziale czwartym tzw. ontologia badań, obejmowała podstawową siatkę terminologiczną i pojęciową, jak również założenia, które uzasadniały dokonane w tym zakresie wybory. Wśród zdefiniowanych terminów znalazły się przede wszystkim następujące

nazwy: „komunikacja”, „działanie komunikacyjne”, „kontekst komunikacyjny”, „kontekst sytuacyjny”, „sprzężenie zwrotne”, „bariery komunikacyjne” oraz „rozprawa sądowa”, „posiedzenie sądu wyznaczone w celu przeprowadzenia rozprawy” i „uczestnik (profesjonalny, *quasi*-profesjonalny i nieprofesjonalny) posiedzenia sądu wyznaczonego w celu przeprowadzenia rozprawy”. Na podstawie przyjętych założeń został ponadto opracowany model procesu komunikacji.

5. Zaprezentowana w rozdziale piątym charakterystyka rozprawy sądowej, postrzeganej jako zdarzenie komunikacyjne, została dokonana z wykorzystaniem koncepcji wzorca gatunkowego, wypracowanej na gruncie genologii lingwistycznej. Procedura analizy modelowego ukształtowania rozprawy jako zdarzenia komunikacyjnego obejmowała cztery aspekty wzorca gatunkowego, tj. aspekt strukturalny, pragmatyczny, poznawczy i stylistyczny. W ramach analizy zostały uwzględnione zarówno te elementy wzorca rozprawy, które kształtowane są przez obowiązujące normy prawne (wzorzec normatywny), jak i te, które kształtowane są w drodze praktyki postępowania (wzorzec uzualny). Dzięki analizie materiału badawczego udało się wykryć te sposoby postępowania w trakcie rozprawy, które kształtowane są w sposób uzualny, co świadczy m.in. o tym, że rozprawa sądowa nie jest strukturą zamkniętą i skończoną.

6. Analiza rzeczywistych działań komunikacyjnych podejmowanych w ramach rozprawy, której wyniki zostały przedstawione w rozdziale szóstym, prowadzona była zgodnie z opracowanymi w tym celu szczegółowymi pytaniami badawczymi i kategoriami analitycznymi. Analiza materiału badawczego obejmowała: (1) działania komunikacyjne przewodniczącego wobec nieprofesjonalnych uczestników postępowania oraz (2) działania komunikacyjne nieprofesjonalnych uczestników postępowania. Przyjęcie tych dwóch perspektyw kierowane było założeniem, że sędzia przewodniczący jest tym podmiotem, który dysponuje najwyższym poziomem kompetencji gatunkowej w zakresie wzorca gatunkowego rozprawy sądowej, natomiast nieprofesjonalny uczestnik postępowania – najniższym. Dlatego też rozprawa sądowa, jako zdarzenie komunikacyjne, może wykazywać względem nieprofesjonalnego uczestnika postępowania znaczny stopień ciężkości. Szczególnie istotne są przy tym dwa parametry tej ciężkości – nieznamość wzorca gatunkowego rozprawy sądowej oraz waga, jaką nieprofesjonalni uczestnicy przypisują rozpoznawanej w danym postępowaniu sprawie. Tym samym nieprofesjonalny uczestnik postępowania może, w trakcie podejmowania działań

w ramach rozprawy, napotkać określone trudności. Przewodniczący jest natomiast tym podmiotem, który, przynajmniej w pewnym zakresie, może tym trudnościom przeciwdziałać.

Analizie zostały poddane te działania komunikacyjne przewodniczącego, które stanowią realizację trzech funkcji procesowych współtworzących rolę procesową przewodniczącego, tj.: (1) funkcji kierowniczej-pośredniczącej; (2) funkcji kierowniczej-koordynującej oraz (3) funkcji kierowniczej-porządkującej. W ramach pierwszej z wyróżnionych funkcji – przewodniczący jest niejako pośrednikiem między systemem prawnym a nieprofesjonalnym uczestnikiem, dlatego też analizie zostały poddane pouczenia kierowane do nieprofesjonalnych uczestników postępowania. Analiza ta ujawniła znaczną aktywność przewodniczącego w zakresie udzielania pouczeń (łącznie odnotowano 398 przypadków podejmowania tego typu działań). W ramach drugiej funkcji – przewodniczący koordynuje przebieg interakcji na sali rozpraw. W odniesieniu do tej funkcji analizie zostały poddane te działania komunikacyjne przewodniczącego, które mogą ułatwić nieprofesjonalnemu uczestnikowi postępowania udział w interakcji, jak również te, które mogą mieć wpływ na porozumienie komunikacyjne. Analiza materiału badawczego wykazała, że przewodniczący podejmują różne działania mogące ułatwić nieprofesjonalnym uczestnikom udział w rozprawie. Spośród tego typu działań najwyższą frekwencję wykazywały działania polegające na informowaniu o podejmowanych czynnościach procesowych (449 przypadków). Inne działania, tj. informowanie o istocie postępowania; pytanie o chęć dokonania przez nieprofesjonalnego uczestnika czynności procesowych; informowanie o funkcjach procesowych albo o istocie ról interakcyjnych; objaśnianie sensu dokonywanych czynności procesowych albo wyrażanie gotowości sformułowania takiego objaśnienia oraz informowanie o ramie tematycznej określonych zdarzeń komunikacyjnych, wykazywały już mniejszą frekwencję. Z kolei analiza użycia przez przewodniczącego, w wypowiedziach kierowanych do nieprofesjonalnych uczestników, terminów prawnych i prawniczych, ujawniła wiele przykładów tego typu terminów. Jednakże nie jest uprawnione twierdzenie, jakoby wypowiedzi przewodniczących były przesycone terminologią, ani że we wszystkich przypadkach, użycie terminologii w komunikacji z nieprofesjonalnym uczestnikiem utrudnia porozumienie komunikacyjne. W ramach trzeciej funkcji – przewodniczący kontroluje prawidłowość realizacji wzorca rozprawy sądowej. Analiza materiału badawczego w tym zakresie wykazała w szczególności, że nieprofesjonalni uczestnicy najczęściej przekraczali wzorzec rozprawy: podejmując działania komunikacyjne w momentach, w których wzorzec tego nie przewiduje; komunikując się z innymi uczestnikami bez

pośrednictwa przewodniczącego oraz nieprawidłowo realizując funkcję interakcyjną pytającego w trakcie przesłuchania.

Analiza materiału badawczego z punktu widzenia działań komunikacyjnych nieprofesjonalnych uczestników wykazała z kolei, że nieprofesjonalni uczestnicy używają w swoich wypowiedziach zarówno adekwatnych terminów prawnych i prawniczych, jak i zastępują je określeniami spoza zakresu tej terminologii. Ponadto ujawniła, że nieprofesjonalni uczestnicy dokonują czynności procesowych w sposób „nieprawniczy” (tzn. bez użycia odpowiednich terminów i form kanonicznych), a co najważniejsze, że wszystkie ujawnione w materiale badawczym działania tego typu, były komunikacyjnie skuteczne. Co więcej, analiza prowadzona z punktu widzenia realizacji przez nieprofesjonalnych uczestników postępowania ról procesowych i interakcyjnych, w szczególności wykazała, że: (1) nieprofesjonalni uczestnicy mają znaczny problem z realizacją tej roli interakcyjnej, która polega na zadawaniu pytań w trakcie przesłuchania; (2) bardzo często sięgają po tzw. językowe środki asekuracji, które m.in. pozwalają uniknąć stwierdzenia (np. akty przypuszczenia i wątpliwości), co ma szczególną wagę w kontekście obowiązku mówienia prawdy i zakazu jej zatajania oraz (3) korzystają z różnorodnych działań argumentacyjnych i perswazyjnych, pozwalających kształtować ich wizerunek („twarz”) w postępowaniu.

7. W ramach zawartego w rozdziale siódmym podsumowania, zostały uwypuklone niektóre cechy rozprawy w ujęciu modelowym, w tym te elementy jej ukształtowania, które pozostają najbardziej stałe oraz te, które kształtuje praktyka postępowania. Powracając do zagadnień, które w dyskusji nad komunikacją w ramach rozprawy sądowej, postrzegane są jako szczególnie determinujące, w tym utrudniające, proces komunikacji na sali rozpraw, należało postawić dodatkowe pytania. Pierwsze pytanie dotyczyło możliwości wyeliminowania (ewentualnie maksymalnego zredukowania) terminologii prawnej i prawniczej z języka rozprawy sądowej. Drugie natomiast „odformalizowania” procesu komunikacji w ramach rozprawy. Biorąc pod uwagę zarówno modelowy sposób ukształtowania rozprawy sądowej, jak i wyniki analizy materiału badawczego, na oba pytania należało udzielić odpowiedzi negatywnej.

Kacelinna Gureck

Doctoral dissertation entitled: *Trial as a social communication occurrence*

SUMMARY

This dissertation seeks to meet two primary research objectives which concern: (1) the characteristics of trial as a communication occurrence; (2) the involvement of non-professional participants of court proceedings in the trial. In order to achieve the above mentioned aim it was necessary to provide answers to the two following questions:

- (1) *What are the characteristics of trial as an occurrence of communication considered as a model?;*
- (2) *How the non-professional participants of court proceedings cope with the involvement in the trial and what is the role performed by a presiding judge in this process?*

It is worth emphasizing the motivation behind the commencement of this research. Firstly, there is a number of opinions formulated by the representatives of different social groups (including lawyers), according to which communication in court proceedings (and at the trial) is formalized, complicated and creates communication barriers which may influence the real access to court of individuals with limited knowledge about the specific nature of this type of communication. Secondly, in Poland one can observe a growing conviction that language, also in the legal and administrative sphere, should be simplified.

In this context, it is interesting to point out that to date two monographs on the topic of communication process during trial (as a part of the Polish court proceedings) have been published. The subject of both monographs is limited to criminal trial and neither of them answers research questions raised in the dissertation.

While working on the dissertation empirical as well as analytical methods were used. The main research (empirical) method was a participant-observation conducted in a natural setting. However, when analyzing the subject of the study, theoretical concepts developed in different fields of science, e.g. science of communication, linguistics, law science (including sociology of law) or philosophy of language were applied. These concepts were regarded as complementary to each other.

This dissertation comprises seven chapters.

1. The first chapter presents the aim of the dissertation, the main research tasks, the motivation for research, the main assumptions organizing the research process as well as the determination of the choice of theoretical concepts.

2. The second chapter consists of the review of the Polish and foreign research on the communication process in the courtroom.

3. The third chapter is dedicated to the empirical research methodology. The participant-observation was the main research method used in the course of empirical research. The empirical data includes the record of 250 trials. After permission, the trials were voice-recorded what resulted in about 160 hours of data. In case permission was denied, the trials were recorded in writing in accordance with a prepared formula. The observed and recorded trials were held in three common courts (the Regional Court of Szczecin, the District Court Szczecin-Prawobrzeże i Zachód and the District Court Szczecin-Centrum), as court proceedings of first instance. The research focused on the following types of court cases: (1) civil cases (in contentious and non-contentious proceedings); (2) commercial cases; (3) labor law and social security cases; (4) cases proceeded by family courts; (5) criminal cases and penal fiscal cases; (6) misdemeanor cases. The percentage distribution of the observed court cases of certain types (e.g. civil, criminal or commercial) is the same as those disclosed in court reports from the year preceding the beginning of observation. The observation was being conducted from June 2014 to June 2015 in person by the author of this dissertation.

4. The fourth chapter deals with to the so-called ontology of research, which constitutes the conceptual framework of the dissertation (main terms and assumptions which justify the choice of certain terminology applied by the author). In this chapter, some crucial terms like: "communication", "communication act", "communication context", "situation context", "feedback", "trial", "participant (professional, *quasi*-professional and non-professional) of a trial" were defined. Furthermore, on the basis of the applied assumptions, it was possible to develop a communication model.

5. The fifth chapter provides characteristics of the trial perceived as a communication occurrence. The genre conception (of text or communication occurrence) and especially the genre pattern developed in linguistic speech genre theory formed a theoretical and methodological basis of considerations in this chapter. The analysis of trial seen as a communication process included

four aspects of genre pattern – structural, pragmatic, cognitive and stylistic. During the analysis, the elements of genre pattern of trial determined by legal norms (normative pattern) and also by practice (usual pattern) were taken into consideration. In order to detect the elements of the usual pattern, the empirical data were used. When exploring certain aspects of the genre pattern of trial various theoretical conceptions were applied.

6. The sixth chapter is concerned with the real communication acts at the trial. In this chapter the analysis of empirical data was of prime importance and was more systematic – it was conducted in accordance with the detailed research questions and analytical categories. The analysis was conducted from the point of view of: (1) the presiding judge's communication acts addressed to the non-professional participants of court proceedings and (2) the communication acts of the non-professional participants of court proceedings. These two perspectives are connected with the assumption that the presiding judge (as a type of court proceedings participant) has the highest genre competence when it comes to the genre pattern of trial, while the non-professional participants of court proceedings have the lowest. Therefore, the severity of trial as a communication occurrence can be perceived by the non-professional participants of court proceedings as high. There are two particularly important parameters of this severity – the ignorance of the genre pattern of trial and the importance assigned to the case by the non-professional participants of court proceedings. Therefore, the non-professional participants of court proceedings may encounter difficulties during their activities at the trial, whereas the presiding judge is able to, at least to some extent, counter these difficulties.

The considerations appearing in the sixth chapter were closely and differently related to the elements of genre pattern of a trial. Firstly, the research procedure was developed with taking into account the elements of the pattern. Secondly, while describing of results obtained by the analysis of empirical data, the attention was drawn to the relationship between real communication phenomena and the genre pattern of a trial.

In this chapter the results of analysis conducted from the point of view of the presiding judge's communication acts addressed to the non-professional participants of court proceedings were presented. The communication acts of the presiding judge which were analyzed were related to three procedural functions performed by him or her: (1) a leading-intermediary function; (2) a leading-coordinating function and (3) a leading-order enforcing function. In relation to the first function, the presiding judge is an intermediary between the law system and

the non-professional participants of court proceedings, therefore the presiding judge's instructions for the non-professional participants of court proceedings needed to be scrutinized. Within the second function the presiding judge coordinates interactions in the courtroom. With regard to this function, communication acts of the presiding judge were analyzed, both those which can assist the non-professional participants of court proceedings to take part in the interaction and those which can affect their understanding. In reference to the last issue, the use of legal terminology in communication process with the non-professional participants of court proceedings was examined. Finally, within the third function the presiding judge controls the accuracy of application of the trial pattern. In reference to this function, the presiding judge's reactions caused by the non-professional participants of court proceedings contravening the trial pattern (especially the normative pattern) were scrutinized.

Moreover, the results of the analysis conducted from the point of view of the communication acts of non-professional participants of court proceedings were offered in this chapter. The empirical data was analyzed in order to determine: (1) the usage of legal terminology by the non-professional participants of court proceedings, the substitution of legal terminology by other types of vocabulary and the procedural acts performed in a "non-judicial" way; (2) the performance of procedural and interaction roles by the non-professional participants of court proceedings, in particular: (a) initiation of certain acts and controlling of the flow of the trial, (b) realization of these elements of complex procedural acts which require specific activity (a free statement and asking questions by the non-professional participants of court proceedings during the examination), (c) usage of "linguistic tools of security" related to the legal obligation to testify the truth and not to conceal it, (d) creation of the "face" of the non-professional participants of court proceedings by using acts of argumentation which can form a perception of certain states of affairs or people and acts of persuasion which are designed to increase effectiveness of communication acts.

7. The seventh chapter provides a conclusion as well as final remarks to the dissertation. In this chapter certain characteristics of the trial considered as a model were reiterated, in particular the fact that the structure of the trial is not finite and closed. The communication acts and occurrences created due to communication practice and disclosed in the empirical data were also indicated. In addition, the issue of the usage of legal terminology and formalization of the communication process in the courtroom were reconsidered. Issues indicated in the discussion of

the communication aspects of court proceedings can be perceived as strong determinants of the communication process in the courtroom. In this context, a number of questions were posed about the possibility and the appropriateness of elimination (or reduction) of both before-mentioned phenomena, and as a consequence of that, a question was raised about the possibility of limiting their impact on the communication process during the trial. Eventually, in this chapter, importance was brought to the conduct of the empirical research, especially when it comes to the socio-cultural reality which is co-created by the legislator. For this reason, it was demonstrated how the results of the empirical research provided by this dissertation can be found useful.

Karinne Guend